

Idäntalouksien katsauksia

Review of Economies in Transition

1998 • No. 3

25.3.1998

Julkaistu uudelleen 2002

Jouko Rautava

Venäjän järjestelmämuutos ja talouskehitys vuonna 1997

Suomen Pankki

Siirtymätalouksien tutkimuslaitos, BOFIT

ISSN 1235-7405
Uudelleenjulkaistu pdf-muodossa 2002

Suomen Pankki
Siirtymätalouksien tutkimuslaitos (BOFIT)

PL 160
00101 Helsinki
Puh: (09) 183 2268
Faksi: (09) 183 2294
bofit@bof.fi
www.bof.fi/bofit

Tässä julkaisussa esitetyt mielipiteet ovat kirjoittajan omia eivätkä välttämättä edusta Suomen Pankin kantaa.

Jouko Rautava

Venäjän järjestelmämuutos ja talouskehitys vuonna 1997

Tiivistelmä

Venäjän talouspolitiikan ja -kehityksen kannalta vuosi 1997 oli suhteellisen väritön verrattuna edellisiin vuosiin – ensimmäisen kerran kuluvalle vuosikymmenellä poliittista keskustelua ja arviointia eivät hallinneet tärkeät vaalit tai Tshetshenian sodan kaltaiset dramaattiset tapahtumat. Vuoden lopulla Aasian talouskriisin vaikutusten leviäminen Venäjälle toi kuitenkin esiin Venäjän finanssi- ja rahapolitiikan haavoittuvuuden ja korosti järjestelmämuutosten jatkamisen tärkeyttä. Vaikka inflaatio hidastui 11 prosenttiin, valtiontalouden tila ei osoittanut paranemisen merkkejä ja budjettivaje oli edelleen noin 8 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen. Tuotannossa saavutettiin kuitenkin käänne parempaan, vaikka kokonaistuotannon kasvu jäikin vaatimattomaan 0.4 prosenttiin. Kun aikaisempina vuosina Venäjän talouspolitiikassa on keskitytty pääasiassa makrotalouden vakauttamiseen, niin vuonna 1997 hallitus ja viranomaiset kiinnittivät aikaisempaa enemmän huomiota myös yritystason kysymyksiin eli monopolien purkamiseen ja kilpailun lisäämiseen. Myös yksityistäminen sai uutta jatkkoa valtion alkaessa myydä osuuksiaan suuryrityksistä.

Asiasanat: Venäjä, talousuudistus, talouspolitiikka, rakennemuutokset

Poliittinen toimintaympäristö edellisiä vuosia vakaampi

Sisäpolitiikan kannalta vuosi 1997 oli aikaisempia värittömämpi eivätkä vaalit tai Tshetshenian sodan kaltaiset tapahtumat häirinneet talouskehitystä. Presidentti Boris Jeltsinin terveydentila ja siihen liittyvä poliittinen epävarmuus pitivät kuitenkin edelleen yllä myös talouteen heijastuvaa perusjännitettä. Vuoden 1996 marraskuussa tehdyn sydänleikkauksen jälkeen presidentti Jeltsin pystyi vuoden 1997 alussa työskentelemään vain muutaman viikon ennen kuin sairastui keuhkokuumeeseen, ja myöhemmin eri yhteyksissä hänen terveydentilansa nousi toimijoiden huolenaiheeksi.

Monet myönteiset politiikkaan ja talouskehitykseen liittyvät tapahtumat ja kehityskulut

ovat kuitenkin tasapainottaneet Jeltsinin terveyteen liittyvää toimintaympäristön epävarmuutta. Vaikka Venäjän ja Tshetshenian suhteiden kehitys on ollut vaikea prosessi, niin tammikuussa Venäjä veti viimeiset joukkonsa alueelta, ja toukokuussa presidentti Jeltsin ja tammikuussa vaaleilla valittu Tshetshenian presidentti Aslan Mashadov allekirjoittivat Venäjän ja Itshkerian tshetsheenitasavallan välisen rauhansopimuksen.

Vuoden 1997 merkittäviin tapahtumiin kuului myös Yhdysvaltain presidentin Bill Clintonin ja presidentti Jeltsinin huipputapaaminen Helsingissä 20.–21. maaliskuuta. Tapauksissa Naton itälaajentumiseen liittyvien keskustelujen lisäksi Yhdysvallat lupasi muun muassa edesauttaa Venäjän pääsyä Maailman kauppajärjestön (WTO) jäseneksi. Naton itälaajentumista koskevien keskustelujen yhtey-

dessä paljon huomiota saanut Venäjän ja Naton välinen turvallisuussopimus allekirjoitettiin toukokuussa.

Toukokuussa allekirjoitettiin myös Venäjän ja Valko-Venäjän välisen liiton peruskirja. Sen mukaan maat tähtäävät yhdistymiseen, vaikka toistaiseksi asioiden kulku ei olekaan viittänyt nopeaan etenemiseen tällä rintamalla. Kesäkuussa puolestaan Venäjä ja Ukraina allekirjoittivat pitkään odotetun ystävyyssopimuksen, jossa Venäjä tunnustaa Ukrainan suvereniteetin ja aluerajat.

Venäjän kansainvälisiin suhteisiin liittyen sen ja Euroopan unionin välinen kumppanuus- ja yhteistyösopimus (PCA) tuli voimaan joulukuun alussa 1997. Sopimukseen liittyen EU:n ja Venäjän ulkoministeritason yhteistyöneuvosto kokoontui ensimmäisen kerran tammi-kuussa 1998, jolloin neuvoston tulevan työohjelman lisäksi keskusteltiin muun muassa Venäjän tulleista ja tuontikiintiöistä, EU:n Venäjän vastaisista polkumyöntisytyksistä, Venäjän WTO-jäsenyydestä sekä siitä, milloin EU:n kauppapolitiikassa Venäjä tullaan luokittelemaan markkinatalousmaaksi.

Maaliskuussa presidentti Jeltsin uudisti pääministeri Tshernomyrdinin hallitusta nostamalla tärkeille paikoille nuoria uudistusmielisiä ministereitä. Tärkeimmät muutokset olivat Venäjän yksityistämisestä ja presidentin hallinnosta aiemmin vastanneen Anatoli Tshubaisin (42) ja Nizhni Novgorodin kuvernöörin Boris Nemtsovin (38) nimittäminen ensimmäisiksi varapääministereiksi. Uudistusmielisten ja alueiden asemaa hallituksessa vahvistivat myös talusministerin salkun saanut Jakov Urinson, yksityistämisministeriksi valittu Alfred Koh sekä Oleg Sysujevin ja Vladimir Bulgakin ministerinimitykset. Uusi hallitus ilmoitti tehtäväkseen yritystason muutokset eli monopolien purkamisen ja kilpailun lisäämisen sekä yksityistämisen vauhdittamisen. Tärkeisiin ministerivaihdoksiin kuului myös Igor Sergejevin nimittäminen toukokuussa puolustusministeriksi vauhdittamaan paikallaan polkenutta armeijan uudistusta. Myöhemmin elokuussa yksityistämisministeri Koh erosi tehtävästään yksityistämiskauppoihin liittyvien kiistojen keskellä ja hänen seuraajakseen nimitettiin Maksim Boiko.

Vuoden ensimmäisen puoliskon myönteisiin uutisiin kuului myös se, että IMF hyväksyi toukokuussa Venäjän talousohjelman vuodelle

1997 ja päätti samalla siirtyä sen käytännössä poikkeuksellisen tiukasta kuukausiseurannasta neljännesvuosiseurantaan. Valuuttarahaston päätöstä edelsi tuotannon laskun pysähtyminen, inflaation hidastuminen, korkojen vähittäinen lasku, suhteellisen vakaa valuuttakurssikehitys sekä osakekurssien voimakas nousu (kts. kuvat 1-3).

Kesällä 1997 keskuspankki ilmoitti, että vuoden 1998 alussa Venäjällä toteutetaan rahareformi poistamalla ruplan nimellisarvosta kolme nollaa eli uusi rupla vastaa tuhatta vanhaa ruplaa. Tämä päätös osoitti, että myös jatkossa talouspoliittiset päättäjät sitoutuvat alhaisen inflaation mukaiseen vakautuspolitiikkaan. Kesän muita tärkeitä tapahtumia olivat uudelleen virinneet yksityistämishuutokaupat. Näissä valtio sai ensimmäisen kerran kerättyä merkittävän määrän yksityistämistuloja, joilla se hoiti palkka- ja eläkerästejään. Vaikka entiseen tapaan näihin kauppoihin liittyi oikeusprosesseja aiheuttavia epäselvyyksiä, niin käytännössä ne aloittivat selkeästi uuden yksityistämisen vaiheen Venäjällä.

Venäjän myönteisen kehityksen taustalla on kuitenkin koko joukko suuria ratkaisemattomia ongelmia. Näihin kuuluvat erityisesti valtiotalouden pysyvä suuri alijäämä, verojärjestelmän hidas uudistaminen sekä lainsäädäntöön ja sen toimeenpanoon liittyvät ongelmat (mm. maanomistus-, konkurssi- ja tuotannonjakolainsäädäntö). Kotoiset ongelmat olivatkin suurelta osin syynä siihen, että lokakuun lopulla Aasiasta alkanut kansainvälinen rahoitusjärjestelmän kriisi iski Venäjään erittäin voimakkaasti ja muutti alkuvuoden kohtuullisen hyvältä näyttäneen tilanteen vuoden viimeisinä kuukausina synkäksi. Tämä on heijastunut esimerkiksi vuoden 1998 budjettineuvotteluiden vaikeutumisenä, minkä seurauksena budjetin hyväksyminen lykkääntyi vuoden 1997 lopulta maaliskuulle.

Aasian kriisi paljasti Venäjän rahoitusjärjestelmän haavoittuvuuden

Venäjän talouspolitiikan runkona on vuodet 1996-98 kattava keskipitkän aikavälin ohjelma. Ohjelman toteutumista seuraa myös Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF), joka on myöntänyt Venäjälle 10.2 miljardin dollarin luoton. Ohjel-

man tavoitteena on valtiontalouden vakauttaminen ja inflaation hidastaminen sekä talouden rakenteiden ja instituutioiden kehittäminen. Vuoden 1998 alkupuolella ohjelmaa jatkettiin vuodella vuoden 2000 alkupuolelle.

Ohjelman perustavoite eli inflaation saattaminen kuriin on onnistunut erittäin hyvin. Vuonna 1997 Venäjän kuluttajahintojen muutos oli keskimäärin alle prosentin kuukaudessa ja koko vuoden inflaatio jäi 11 prosenttiin. Talouden vakauttamista ja ennustettavuuden lisääntymistä on edesauttanut myös keskuspankin kesästä 1995 harjoittama valuuttakurssipolitiikka (crawling peg), jossa ruplan arvo suhteessa dollariin on heikentynyt annettujen rajojen puitteissa suunnilleen inflaation tahdissa (reaalinen valuuttakurssi on pysynyt suhteellisen vakaana). Inflaation hidastuminen ja vakaa valuuttakurssikehitys mahdollistivatkin sen, että vuoden 1998 alussa Venäjä otti käyttöön uuden ruplan (virallinen lyhenne RUB), joka vastaa 1000 vanhaa ruplaa. Samalla valuuttakurssipolitiikkaa muutettiin siten, että ruplan nimelliskurssin automaattisen heikentämisen sijaan sille määriteltiin kiinteä valuuttaputki, jonka puitteisissa ruplan arvo suhteessa dollariin voi vaihdella. Valuuttaputken keskuskurssi ajanjaksolla 1998–2000 on 6.2 ruplaa dollarilta. Uusi järjestelmä sallii periaatteessa erittäin suuret valuuttakurssin vaihtelut, sillä dollarin ruplakurssi voi vaihdella välillä 5.27–7.13 eli vaihteluväli on +/- 15 prosenttia keskuskurssin 6.2 ympärillä.

Valuuttakurssipolitiikkaan liittyen on käyty jatkuvaa keskustelua siitä, onko rupla yliarvostettu, mikä vaikeuttaisi vientiä ja vaarantaisi kotimaisen tuotannon elpymistä. Ruplaan kohdistuneet paineet viimeisimmän kriisin aikana ovat merkki siitä, että tällä hetkellä myös markkinoilla monet toimijat ovat taipuvaisia pitämään ruplaa yliarvostettuna. Toisaalta Venäjän ongelmana lienee pikemminkin reaalisien kilpailukyvyyn puute kuin valuuttakurssin yliarvostuksesta johtuva heikko hintakilpailukyky. Myös Venäjän korkea ulkomainen velka (125 mrd. dollaria) kannustaa siihen, että valuutan äkillinen voimakas devalvoituminen pyritään välttämään.

Venäjän keskuspankki on joka tapauksessa ilmoittanut, ettei se halua ruplan heikentyvän enempää kuin mitä on Venäjän ja Yhdysvaltojen välinen inflaatioero. Keskuspankki pyrkii siis myös jatkossa noudattamaan jo vuodesta

1995 harjoitettua valuuttakurssipolitiikkaa eli se pyrkii pitämään ruplan reaalisen kurssin suhteessa dollariin vakaana.

Valtiontalouden vakauttaminen on kuitenkin osoittautunut rahatalouden vakauttamista huomattavasti vaikeammaksi eikä valtiontalouden alijäämä ole osoittanut edes selkeää laskevaa suuntaa. Niinpä keskushallinnon budjettivaje oli vuonna 1997 noin 8 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen, mikä on suunnilleen saman verran kuin edellisvuonna. Keskushallinnon menot suhteessa bruttokansantuotteeseen olivat runsaat 18 prosenttia, kun tulot jäivät noin 10 prosenttiin. Budjettierien laskemiseen liittyy kuitenkin suuria ongelmia. Yksi tärkeimmistä ongelmista on se, että esimerkiksi vuoden 1997 verotuloista vain 58% saatiin selvänä rahana loppuosan koostuessa erilaisista sitoumuksista ja kuittausjärjestelyistä. Budjettiin liittyvien ongelmien muita ilmenemismuotoja ovat julkisen sektorin maksamattomat palkat ja toimituksiin liittyvät maksuviiveet ja toisaalta yrityssektorin verovelat ja -sakot, jotka ylittävät jo selvästi koko vuoden budjettitulot. Valtiontalouden keskeinen ongelma on verotulojen jääminen jatkuvasti budjetoitua vähäisemmäksi. Tämä puolestaan johtuu heikon taloustilanteen lisäksi ennen kaikkea sekavasta ja tehottomasta verojärjestelmästä. Venäjällä erilaiset verovapaudet ovat yleisiä ja erityisesti yritysverotuksen korkea taso kannustaa veronkiertoon.

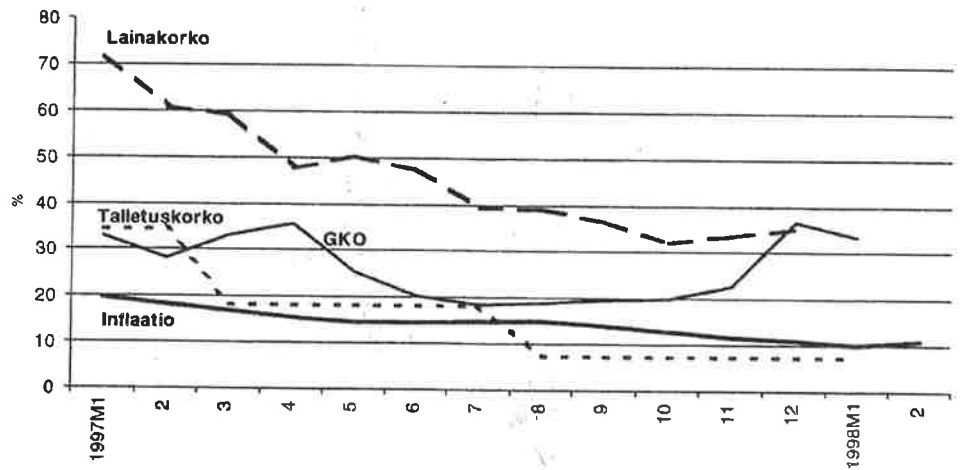
Taulukosta 1 nähdään, että budjettituloilla tai -menoilla mitattuna julkisen sektorin osuus on kuluvalla vuosikymmenellä laskenut huomattavasti. Verrattuna muihin saman tulotason maihin Venäjän julkisen sektorin koko on silti edelleen suuri. Maailmanpankin tietojen mukaan keskituloisten maiden julkisen sektorin tulot ja menot suhteessa kansantuotteeseen vuosina 1983–90 olivat keskimäärin 26 ja 22 prosenttia. Venäjällä vastaavat osuudet vuonna 1997 olivat 31 ja 40 prosenttia.

Verojärjestelmän uudistaminen onkin ollut jatkuvasti hallituksen työllistillä. Uudistuksen keskeiset elementit ovat verojärjestelmän yksinkertaistaminen vähentämällä erilaisten verojen määrää 200:sta noin 30:een, yritysverotuksen painopisteen muuttaminen liikevaihdon ja varallisuuden verotuksesta tuloksen verotukseen, verokannan laskeminen nykyisestä 35 prosentista 32 prosenttiin, arvonlisäveron nosto 20 prosentista 22 prosenttiin sekä henkilökohtaisen

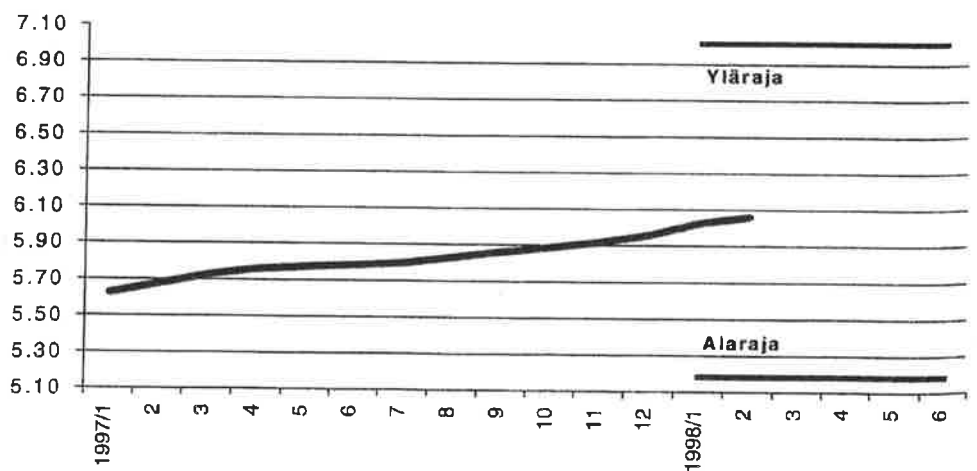
tuloverotuksen muuttaminen. Vero- koodeksin muuttaminen yhtenä paketina on kuitenkin osoittautunut kovin vaikeaksi ja näyttääkin siltä, että verojärjestelmän uudistus tulee etenemään asteittain. Niinpä esimerkiksi vuoden 1998 alussa Venäjällä siirryttiin kuusiportaiseen tuloveroasteikkoon, jossa veroaste on tuloista riippuen 12 ja 35 prosentin välillä. Verojen keruun tehostamiseksi presidentti Jeltsin antoi marras-

kuussa asetuksen, joka kieltää verojen kuittaukset, mikä periaatteessa kasvattaa budjetin kassavirtaa ja antaa siten esimerkiksi aikaisempaa paremmat mahdollisuudet aitoon resurssien uusjakoon budjetin puitteissa. Joulukuussa veroviranomaiset puolestaan uhkasivat ulosotolla eräitä öljy-yhtiöitä näiden maksamattomien verojen johdosta.

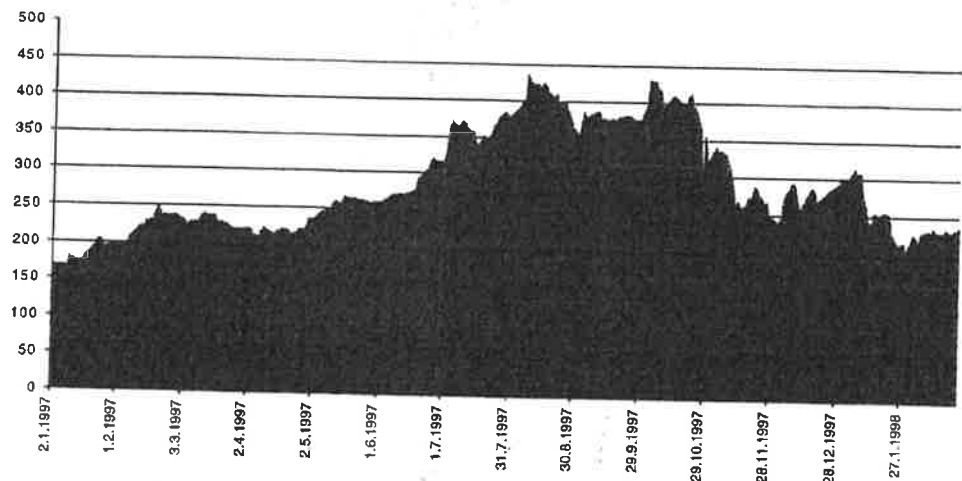
Kuvio 1 Inlaatio ja korot

Kuvio 2 Ruplan ulkoisen arvon kehitys (RUB/USD)

Kuvio 3 Venäjän pörssikurssit (Moscow Times (\$) -indeksi)

Taulukko 1 Julkisen sektorin tulot ja menot suhteessa bruttokansantuotteeseen*

	1992	1993	1994	1995	1996	1-6/1997
Tulot	49.3	45.7	37.5	32.8	30.8	31.4
- federaatio	17.7	14.7	12.9	12.5	11.1	9.5
- alueet	14.6	17.9	18.2	14.8	14.3	13.2
- rahastot**	18.6	15.9	9.9	7.6	7.5	10.2
Menot	66.9	37.5	47.5	38.5	39.6	40.0
- federaatio	40.8	24.5	23.8	17.8	18.8	17.3
- alueet	12.7	17.0	17.9	15.2	15.2	14.1
- rahastot**	13.4	12.2	9.4	7.6	7.7	10.1
Alijäämä	17.6	5.1	10.1	5.7	8.8	8.6

*Yksiselitteisten budjettilukujen löytäminen on hankalaa ja etenkin aikaisemmilta vuosilta esiintyy hyvin erilaisia lukuja riippuen esimerkiksi siitä, miten budjetin ulkopuolisten rahastojen menot ja tulot on kirjattu. Tässä vuosien 1992–94 tietojen lähteenä on Review of the Russian Economy, Institute of Economy in Transition (useita numeroita). Sen jälkeiset tiedot ovat julkaisusta Russian Economic Trends 4/1997. Vuosien 1992–94 tiedot eivät ole suoraan verrattavissa myöhempien vuosien tietoihin. Vuoden 1995 jälkeen federaation tulot ja menot on kirjattu noudattaen kansainvälistä kirjaamiskäytäntöä eli niihin ei sisälly yksityistämistuloja, mutta valtionvelan korkomenot on laskettu mukaan.

**Budjetin ulkopuoliset eläke- ja sosiaaliturvarahastot.

Aasian kriisistä johtuneen yleisen kehittyviin markkinoihin (emerging markets) liittyvän markkinapsykologisen epävarmuuden lisäksi Venäjän talouspoliittiset ongelmat ja valtiontalouden heikko tila vaikeuttivat Venäjän asemaa vuoden 1997 lopulla. Aasiasta lähteneen maailmanlaajuisen pörssikurssien romahduksen seurauksena myös Venäjän pörssikurssit laskivat voimakkaasti. Samalla korot lähtivät nousuun ulkomaisten sijoittajien alkaessa vetää varojaan pois Venäjältä. Tämä puolestaan aiheutti valuuttavarannon vähenemisen ja lisäsi ruplaan kohdistuvia devalvoitumispaineita, minkä seurauksena keskuspankki joutui nostamaan korkojaan kääntääkseen maasta ulos suuntautuneen valuuttavirran suunnan.

Kriisin jatkuessa alkuperäiseltä vuolta 1998 koskevalta budjettiesitykseltä putosi pohja, koska myös pidemmän ajan talousnäkökuvat olivat heikentyneet. Tammikuun 1998 lopulla korot nousivat jo yli 40 prosenttiin ja osakkeiden kurssit kävivät alimmillaan tasolla, joka oli vain puolet kriisiä edeltäneestä lokakuun alkupuolen huipputasosta. Vasta helmikuun jälkipuoliskolla keskuspankki pystyi ensimmäisen kerran kriisin aikana hieman laskemaan korkojaan ja maaliskuun alussa tapahtuneen uuden korkojen laskun jälkeen keskuspankin rahapolitiikan ohjaukorko oli 36 prosenttia. Markkinakorot olivat tällöin noin 30 prosenttia. Pitkittyneen budjettiprosessin jälkeen Venäjän parlamentin alahuone (duuma) hyväksyi vuoden 1998 budjetin maaliskuun ensimmäisellä viikolla. Budjetin alijäämä suhteessa bruttokansantuotteeseen on lähes 5 prosenttia.

Valtiontalouden jatkuva suuri alijäämä kasvattaa valtion velkaa ja eri toimijoita kiinnostava kysymys koskeekin sitä, onko velkaantuminen sellaisella pohjalla, että Venäjä pystyy myös jatkossa suoriutumaan velkojensa koroista ja lyhennyksistä. Eräs tärkeä indikaattori, jolla maan velkaantumista mitataan, on valtion velan suhde bruttokansantuotteeseen. Indikaattorin arvon kehitys riippuu valtion tulojen ja menojen perusalijäämän (budjettialijäämä ilman korkomenoja) suuruudesta, reaalkoroista ja talouden reaalisesta kasvuvauhdista. Vuonna 1997 Venäjän julkisen sektorin velka suhteessa kansantuotteeseen oli noin 55 prosenttia ja budjettialijäämä ilman korkomenoja noin 3 prosenttia. Koska reaalkorot ovat Venäjällä korkeat (ennen

kriisiä noin 5 prosenttia) ja talouden reaalin kasvuvauhti edelleen hidas, niin nykyisen tilanteen jatkuessa Venäjän velkaantumisaste kasvaa nopeasti eikä kehitys siten ole kestäväällä pohjalla. Tilanteen vaikeutta kuvaa se, että ongelma ei ratkea millään nähtävissä olevalla talouden kasvuvauhdilla, vaan budjetin tasapainottaminen ja sitä kautta korkotason lasku on ainoa tie kasaantuvan velkaongelman ratkaisemiseksi. Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, miksi esimerkiksi sijoittajat ovat olleet hyvin varovaisia Venäjän markkinoiden suhteen.

Valtion nopea velkaantuminen syö myös sitä rahoituspotentiaalia, mikä muussa tapauksessa olisi kanavoitavissa tuotannollisiin investointeihin. Valtion velkapaperit ovat olleet pankkeille riskitön ja hyvätuottoinen sijoituskohte ja pankkien hallussa onkin noin kaksi kolmasosaa (35 mrd. dollaria) kaikista lyhytaikaisista valtion velkapapereista (GKO). Pankkien taseissa GKO-velkakirjojen osuus on keskimäärin noin kolmannes, kuten myös yksityiselle sektorille myönnettyjen luottojen osuus. Valtionyritysten osuus liikepankkien taseessa oli vuoden 1997 lokakuussa puolestaan 12 prosenttia. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Suomessa kotitalouksien ja yritysten osuus pankkien taseen saamisista on noin 64 prosenttia. Pankit myöntävät edelleen pääosin vain hyvin lyhytaikaisia (alle vuoden) luottoja. Pankkien suuresta lukumäärästä (1700 pankkia) huolimatta pankkisektorin rahoituspotentiaali on erittäin vaatimaton. Rahoituksen määrällä mitattuna venäläiset pankit ovat luottaneet kotitalouksia ja yrityksiä selvästi esimerkiksi suomalaispankkeja vähemmän, vaikka pankkien taseella mitattuna Venäjän pankkisektorin koko onkin hieman Suomen pankkisektoria suurempi. Venäjän pankkisektorilla 30 suurinta pankkia edustaa 75 prosenttia koko pankkisektorin varoista. Suurin suurimpien joukossa on valtion säästöpankki Sberbank, jonka hallussa on kolme neljäsosaa kotitalouksien säästöistä ja lähes puolet (17 mrd. dollaria) pankkisektorilla olevista GKO-velkakirjoista. Sberbankin hallitseva asema johtuu pitkälle siitä, että Venäjän hauraalla pankkisektorilla se on ainoa, jonka talletuksilla on valtion talletus-suoja.

Venäjän rahoitusjärjestelmästä puhuttaessa on syytä nostaa esille myös veroihin, tavaratointuksiin ja palkkoihin liittyvät maksurästit.

Kaikkiaan yritysten erilaisten maksurästien määrä vuoden 1997 lopulla vastasi noin 30 prosenttia vuotuisesta bruttokansantuotteesta eli noin 140 miljardia dollaria. Tästä summasta valtaosa oli yritysten tavaratoimituksiin liittyviä maksuviiveitä (noin 44 %) sekä yritysten veroihin sekä eläke- ja sosiaaliturvamaksuihin liittyviä maksuvelvoitteita (noin 40 %). Kuten edellä mainittiin, yritysten verovelkojen ja niihin liittyvien sakkujen lasketaan olevan jo valtion kaikkia budjettituloja suuremmat. Yritysten maksurästit pankeille ja muille tahoille ovat ehkä noin 10 prosenttia ja paljon esillä olleiden palkkaviiveiden osuus ainoastaan ehkä viisi prosenttia maksurästien kokonaismäärästä.

Tavaratoimituksiin ja veroihin liittyvät maksurästit kasvoivat selvästi vuoden 1997 aikana, joskin loppuvuonna kasvu näyttäisi selvästi hidastuneen. Palkkaviiveiden määrä suhteessa tuotantoon tuntuu sen sijaan vakiintuneen nykyiselle tasolle. Valtion osuus tilastoiduista palkkaviiveistä laski noin viidenneksestä kymmeneen prosenttiin, kun valtio joulukuussa 1997 maksoi suuren osan palkkarästeistään. Valtion palkkarästit ovat tilastojen mukaan enää noin 5 miljardia ruplaa eli runsaat 800 miljoonaa dollaria. Maksuviivetilastojen luotettavuutta on kuitenkin vaikea arvioida ja niihin onkin syytä suhtautua varauksella.

Tuotannon kasvusta huolimatta investoinnit laskivat edelleen

Vuonna 1997 Venäjän bruttokansantuotannon arvo oli 2 675 000 miljardia ruplaa eli runsaat 460 miljardia dollaria. Kokonaistuotannon määrä kasvoi 0.4 prosenttia edellisvuodesta. Tämä on ensimmäinen kerta kuluvalle vuosikymmenellä, kun tuotannon määrä ei laske. Tavaratuotannon osuus koko tuotannosta on 40 ja palveluiden 50 prosenttia (nettoerot 10 prosenttia).

Teollisuustuotanto kääntyi kasvuun jo syksyllä 1996 ja viime vuonna sen määrä kasvoi 1.9 prosenttia. Kokonaiskuvan muodostaminen toimialoittaisesta kehityksestä on puutteellisten tilastojen vuoksi hankalaa, mutta kasvavia toimialoja vuonna 1997 olivat esimerkiksi raudan ja värillisten metallien tuotanto, kemia ja petrokemiallinen teollisuus, koneenrakennus, metsäteollisuus ja lääketieteellinen. Ensimmäisen kerän sitten vuoden 1987 myös raakaöljyn tuotanto kasvoi. Tilastojen mukaan tärkeimpien teollisuusalojen kasvu oli kuitenkin hyvin vaatimatonta. Elintarviketeollisuuden, kevyen teollisuuden ja rakennusaineiden tuotanto laski edelleen edellisvuodesta. Myös sähkön ja maakaasun tuotanto jäi alle edellisvuoden tason, vaikka kokonaistuotanto kääntyi kasvuun. Hyvän viljasadon seurauksena maataloustuotannon lasku pysähtyi ja tuotanto pysyi edellisvuoden tasolla.

Taulukko 2 Venäjän reaalitalouden kehitys 1992-97, %-muutos

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
BKT	-14.5	-8.7	-12.6	-4.0	-4.9	0.4
Teollisuustuotanto	-18.2	-14.2	-20.9	-3.0	-5.0	1.9
Maatalous	-9.5	-4.0	-12.0	-8.0	-5.1	0.1
Energia						
- raakaöljy	-13.5	-11.5	-10.7	-3.0	-2.0	1.3
- hiili	-5.0	-9.0	-12.2	-3.0	-3.3	-4.8
- maakaasu	-0.4	-3.6	-1.8	-2.0	1.0	-5.5
Investoinnit	-40.0	-12.0	-27.0	-13.0	-18.0	-5.0
Työttömyysaste, %	4.9	5.5	7.5	8.2	9.3	9.0

Palveluiden tuotannon tärkeimmistä eristä ainoastaan kuljetusten määrä laski (-4 %) verrattuna edellisvuoteen. Kuljetuspalveluissa ääripäitä edustavat merikuljetukset (-8 %) ja lentoliikenne (+20 %). Tietoliikenteen, kaupan ja muiden palveluiden tuotanto sen sijaan kasvoi selvästi.

Investointien vähenemisestä (-5 %) huolimatta esimerkiksi tuonnin kasvu indikoi muun kotimaisen kysynnän kasvaneen vuonna 1997. Reaalitulojen (3.5 %) ja reaali-palkan (4.3 %) kasvu puhuvat myös kasvaneen kulutus-kysynnän puolesta.

Investointien jatkuvasta laskusta huolimatta investointiasteen (investoinnit/BKT) tilastoidaan edelleen olevan varsin korkea (noin 23 %). Monet tutkijat epäilevät kuitenkin Venäjän säästämis- ja investointitilastojen suuresti liioittelevan todellista tilannetta. Kokonaiskuvan muodostaminen Venäjän investointitoiminnasta onkin äärimmäisen hankalaa.

Ulkomaankaupan ylijäämä supistuu

Valtion tilastokomitean (Goskomstat) mukaan Venäjän viennin arvo vuonna 1997 laski 2 prosenttia 87 miljardiin dollariin ja tuonnin arvo puolestaan kasvoi 7 prosenttia 67 miljardiin dollariin. Tuonti sisältää arvion tilastoimattomasta tuonnista, jonka arvoksi lasketaan noin 14 miljardia dollaria. Viennin laskun seurauksena kauppataseen ylijäämä supistui edellisvuoden 27 miljardista 20 miljardiin dollariin vuonna 1997.

Viennin arvon lasku johtui öljyn ja raaka-aineiden hintojen laskusta. Venäjän viennistä energia ja raaka-aineet kattavat noin 75-80 prosenttia (ml. kaasu 19 %, öljy ja muu energia 28 %, metallit 21 %) eikä esimerkiksi öljyn viennimäärien hienoinen kasvu kyennyt kompensoimaan öljyn vientihintojen 10 prosentin laskua. Kone- ja laitevientit kasvoi hieman IVY-maiden lisääntyneiden ostojen ansiosta.

Tuonnin kasvu johtui ennen kaikkea IVY:n ulkopuolisen tuonnin kasvusta. Elintarvikkeiden

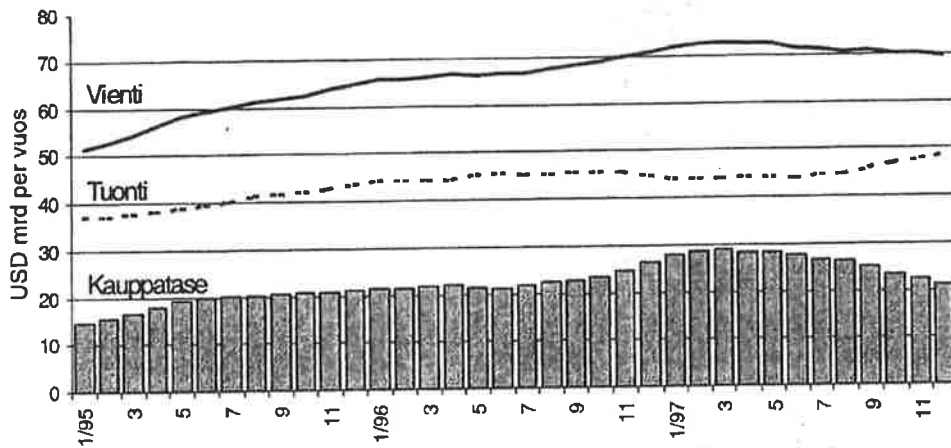
ja raaka-aineiden tuonti muista kuin IVY-maista kasvoi kolmanneksen, kone- ja laitetuonti neljänneksen ja kemiallisten tuotteiden tuonti viidenneksen. Koko tuonnissa elintarvikkeiden osuus kasvoi 26 prosenttiin ja koneiden ja laitteiden osuus 35 prosenttiin.

IVY-viennin kasvun seurauksena sen osuus Venäjän koko viennistä kasvoi 20 prosenttiin. IVY-maista tuleva tuonti puolestaan laski ja IVY-maiden osuus Venäjän viennissä laski 26 prosenttiin. Euroopan unionin osuus Venäjän ulkomaankaupasta kasvoi viime vuonna 35 prosenttiin. Saksa oli Venäjän tärkein kauppakumppani 10 prosentin osuudellaan ja Ukrainan osuus oli 8 prosenttia. Keski-Euroopan siirtymätalouksien (14 %) ja Baltian maiden (3 %) rooli Venäjän ulkomaankaupassa on kasvanut. Suomi on Venäjän markkinoilla vajaan 4 prosentin osuudellaan tasavertainen kilpailija Kiinan kanssa.

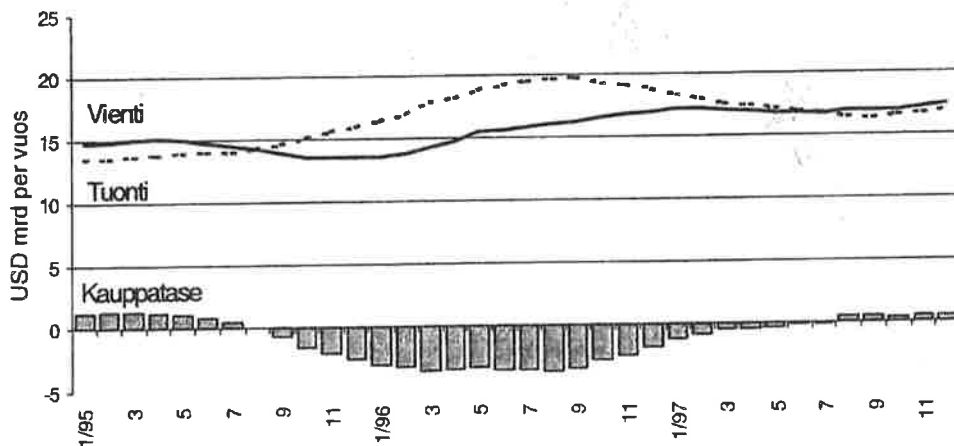
Tavarakaupan ylijäämän supistumisen seurauksena koko tavara- ja palvelukaupan ja tuotannon tekijäkorvausten (esim. korkomenot ja tulot) tasapainoa kuvaava vaihtotaseen ylijäämä supistui edellisvuodesta ja kolmen ensimmäisen neljänneksen aikana vaihtotaseen ylijäämä oli enää vain noin 3 miljardia dollaria. Ulkomaankaupan tilastoihin liittyy kuitenkin huomattavia ongelmia. Esimerkiksi ongelmista käy laajasti käytetty kaksoislaskutus, jossa venäläinen ostaja pyrkii vähentämään tullimaksuja ja veroja esittämällä venäläisille tulliviranomaisille todellista tuonnin arvoa huomattavasti alemmat hinnat sisältävät asiakirjat. Toisaalta Venäjän verottaja epäilee myös viejien ilmoittavan vientinsä arvon huomattavasti todellista pienemmäksi. Muiden muassa Venäjän keskuspankki ja IMF uskovat kuitenkin, että todellinen kauppataseen ylijäämä on huomattavasti tilastoitua pienempi.

Ulkomaisten suorien sijoitusten määrä Venäjälle kasvoi viime vuonna 3.9 miljardiin dollariin. Tämä on selvästi enemmän kuin edellisvuonna, mutta edelleen erittäin vähän verrattuna monen paljon pienemmän maan saamiin sijoituksiin.

Kuvio 4 Venäjän kauppa IVY:n ulkopuolisten maiden kanssa, 12 kuukauden liukuva summa

Kuvio 5 Venäjän kauppa IVY-maiden kanssa, 12 kuukauden liukuva summa

Kilpailupolitiikka ja yksityistämisen jatkaminen hallituksen työlliställä

Venäjän hallitus on viime vuosina keskittynyt lähinnä inflaation vastaiseen vakautuspolitiikkaan ja talouden rakenteelliset ja yritystason kysymykset ovat saaneet suhteellisesti huomattavasti vähemmän huomiota. Vuonna 1997 hallitus tarttui ensimmäisen kerran vakavasti myös

yritystason kysymyksiin. Näihin kuuluvat monopoliyritysten rakenneuudistukset, joilla pyritään selkiyttämään yritysten rakenteita ja toimintatapoja sekä lisäämään kilpailua markkinoilla. Tässä yhteydessä esillä ovat olleet erityisesti energia-alan jättyyritykset, tietoliikenne ja rautatiet.

Talouskehitystä edesauttavan kilpailun lisäämisen lisäksi hallituksella oli myös välittömiä syitä puuttua yritysten toimintaan, sillä yritysten veronmaksukuri – johtuen pitkälti

verojärjestelmän sekavuudesta ja verotuksen kohtuuttomuudesta – on erittäin huono ja huonon esimerkin antamisessa ovat kunnostautuneet juuri monet valtio-omisteiset suuryritykset. Yritysten uudelleenjärjestelyjen, yksityistämisen ja verokurin kiristämisen yhteydessä myös hallitus on kuitenkin joutunut sen tosiasian eteen, että yritysjohto ei välitä omistajien tahdosta, vaan pyrkii toimimaan omien etujensa mukaisesti.

Yritysten toimivan johdon ja osakkeenomistajien oikeudet ovat olleet yleisemminkin tärkeä ja näkyvästi esillä ollut teema Venäjällä. Vuotta 1996 koskevien tutkimustulosten mukaan valtaosassa yksityistettyjä yrityksiä sisäpiiriläiset (yritysjohto ja työntekijät) ovat hankkineet itselleen enemmistön yrityksen osakkeista ja noin 30 prosenttia on päätyntä ulkopuolisille. Kuitenkin suurimmissa yrityksissä toimivan johdon ja työntekijöiden omistusosuus on keskimäärin vain runsas viidennes ulkopuolisten (pl. valtio) sijoittajien omistaessa noin 60 prosenttia. Vaikka kahdessa kolmasosassa keskisuurista ja suurista yrityksistä valtiolla ei enää ole omistusta, niin 100 suurimmassa yrityksessä sen osuus on keskimäärin noin viidennes. Silti näissä suurissa ja nimekkäissä yrityksissä toimiva johto on usein pyrkinyt kovin ottein estämään muiden omistajien pyrkimyksiä kontrolloida johdon toimintaa ja valvoa omaisuutensa hoitoa.

Valtion ja yksityisten sijoittajien intressien yhtyminen konkreettisella tavalla yritysten hallintaan liittyvissä kysymyksissä on luonut lisäpainetta muuttaa toimintatapoja yritystasolla. Viime vuoden aikana virinneet oikeudenkäynnit ja niissä jo tehdyt ratkaisut viittaavat siihen, että vuonna 1997 tällä rintamalla saatiin myös todellista edistystä aikaan.

Rahapula oli myös syynä siihen, että omistajien oikeuksiin liittyvien asioiden painottamisen lisäksi hallitus käynnisti pitkään paikallaan polkeneen suurten yritysten yksityistämisen prosessin. Kesällä 1997 valtio myi 25 prosenttia telealan jättiyrityksestä Svjazinvestistä ja 38 prosentin osuuden Norilsk Nickelistä. Näistä kahdesta kaupasta valtio sai yhteensä runsaat kaksi miljardia dollaria, mikä on enemmän kuin edellisvuosien yksityistämistulot yhteensä. Kaikkiaan yksityistämistulot vuonna 1997 olivat runsaat 3 miljardia dollaria. Kuten aikaisemminkin yksityistämisen prosessin eri

käänteissä myös näihin yksityistämishuuto-kauppoihin liittyi – monin osin oikeutetuilta tuntuvia – väärinkäytösepäilyjä ja oikeudenkäyntejä. Tästä huolimatta on nähtävissä, että vuosi 1997 näytteli jonkinlaista taitekohtaa Venäjän yksityistämisen prosessissa ja yksityistäminen tulee jatkumaan kesän 1997 yksityistämishuutokauppojen viitoittamalla tavalla.

Yritysten hallintaan ja niiden toimintatavoihin sekä valtiontalouteen (verouudistus) liittyvien kysymysten ohella tärkeitä talouden rakenneuudistusta koskevia teemoja ovat olleet tuotannonjakolainsäädäntö, konkurssilainsäädännön uudistaminen sekä maalaki. Luonnonvarojen hyödyntämiseen sekä sijoittajan ja valtion väliseen tuloksenjakoon liittynyt pitkään esillä ollut lainsäädäntöprosessi eteni vuonna 1997, kun presidentti Jeltsin allekirjoitti lain ensimmäisistä tuotannonjakosopimusten kohteista. Vuoden 1998 maaliskuun alussa puolestaan tuli voimaan uusi konkurssilainsäädäntö, jonka toivotaan selkiyttävän yritysten välisiä pelisääntöjä ja parantavan myös yritysten rahoitus- ja investointimahdollisuuksia. Sekä uudessa tuotannonjako- että konkurssilainsäädännössä on puutteita, mutta niiden molempien uskotaan olevan selkeä parannus aikaisemmin voimassa olleeseen tilanteeseen. Oma kysymyksensä on vielä pahasti kangerteleva lakien toimeenpano ja erityisesti konkurssilainsäädännön käytännön toteuttamiseen kohdistuu suuria epäilyjä.

Maanomistusolojen osalta tilanne on yhtä sekava ja ratkaisematon kuin aiemminkin, mikä jarruttaa sekä maatalouden että yritystoiminnan kehittymistä. Vaikka presidentti Jeltsin hyväksyi marraskuun lopussa asetuksen, joka sallii yksityisten ihmisten ja yritysten ostaa omistamiensa rakennusten rajoittama maapalsta, ei hän allekirjoittanut parlamentin molempien kamarien hyväksymää federaation maalakia, koska lakiehdotus sisälsi maan myyntiä koskevia tiukoja rajoituksia. Maanomistustilanteen sekavuutta lisää se, että käytäntö näyttää vaihtelevan alueittain. Siten esimerkiksi Saratovin alueella tuli joulukuun 1997 alussa voimaan laki, joka sallii maan myynnin ja ostamisen.

Aasian kriisistä uutta potkua talousuudistuksille?

Venäjän talouspolitiikan keskeinen ongelma on investointien käynnistäminen, sillä vuonna 1997 tapahtuneesta tuotannon laskun pysähtymisestä huolimatta kestävä kasvu edellyttää myös tuotannollisia investointeja. Aasian taluskriisi toi konkreettisesti esille Venäjän valtiontalouden ja siihen liittyen koko rahoitusjärjestelmän ongelmat. Tilannetta on pahentanut se, että konkurssilainsäädännön ja maalain kaltaiset institutionaaliset ja rakenteelliset muutokset ovat polkeneet paikallaan. Sekä rahoitusjärjestelmään että instituutioihin liittyvät ongelmat ovat olleet selkeä este investoinneille.

Aasian kriisi ja sen vaikutukset Venäjällä voidaan kuitenkin nähdä myös myönteisessä mielessä, sillä se on pakottanut venäläiset aikaisempaa voimakkaammin keskittymään ongelmien ratkaisuun, mikä edesauttaa talouden

käännettä parempaan ja vähentää siten nykyisen kriisin yhteiskunnallisia kustannuksia jollakin aikavälillä. Rahoitusmarkkinoilta tulevien valuuttakurssi- ja korkopaineiden lisäksi nykyinen kriisi saattaa helpottaa uudistusten vauhdittamista myös siksi, että Aasian maiden kriisin myötä niiden merkitys talouspoliittisena mallina on menettänyt viehätystään. Tämä vahvistaa nykyisen uudistuslinjan kannattajien asemia ja parantaa siten myös investointitoiminnan edellytyksiä pitemmällä aikavälillä.

Vaikka Aasian merkitys Venäjän ulko- maankaupan kannalta on vaatimaton, Aasiasta levinneen rahoitusjärjestelmän kriisin aiheuttamat välittömät vaikutukset Venäjän rahoitusmarkkinoihin ja valtiontalouteen ovat kuitenkin vakavat. Kriisin seurauksena esimerkiksi hallitus pudotti vuoden 1998 talouskasvuarviotaan kahdesta prosentista yhteen prosenttiin. Useimmat tutkimuslaitokset ennustavat vuodelle 1998 vain suhteellisen vaatimatonta kasvua (BKT:n kasvu 1-3 %).